

CULTUUR IN HET VREEMDETALENONDERWIJS: FRANJE OF KERN?

Deel I: Terugblik op vijf eeuwen

Kennis van land en volk, ook bekend onder andere benamingen zoals (inter)culturele vorming of socioculturele competentie, kent een lange, maar stagnerende ontwikkeling. Dit eerste van twee artikelen trekt een historische lijn vanaf het begin van het moderne vreemdetalenonderwijs tot heden.

ERIK KWAKERNAAK

Vreemdetalenonderwijs gaat over taal, maar waarover nog meer? Die vraag is een poging tot antwoord waard, nu de roep om meer culturele inhoud in het vreemdetalenonderwijs luider klinkt. Die roep heeft al eerder geklonken. Een historische analyse kan verhelderend werken. Hoe snel of hoe langzaam gaat de ontwikkeling, wat kunnen de factoren zijn in dat proces? In dit eerste artikel probeer ik een impressie te geven van vijf eeuwen; in LTM 2017-8 volgt een nadere analyse van de laatste tweehonderd jaar.

Het onderwijs in de moderne vreemde talen begon aan het eind van de middeleeuwen, met de groei van de steden en de emancipatie van de burgerstand. Dat betekende ook een emancipatie van de 'moderne', namelijk regionale en nationale talen, tegen de dominantie van het Latijn als de drager van cultuur. Het Frans ontwikkelde zich als moderne lingua franca. De oudste vermelding van een Franse school is van 1482 in Bergen op Zoom. Veel vreemdetalenonderwijs werd privé gegeven door taalmeesters. Het weinige dat we van de onderwijspraktijk weten, moeten we vooral afleiden uit overgeleverd leermateriaal.

Berlaimont

Al heel oud zijn de gespreksboekjes. Hoofdbestanddeel daarvan zijn dialogen, vaak naast elkaar afgedrukt in de doeltaal en de uitgangstaal. Daarnaast bevatten ze tweetalige woordenlijsten en lijsten met uitdrukkingen. De dialogen werden vermoedelijk gebruikt om voor te lezen en de uitspraak te oefenen, om te vertalen van doeltaal naar uitgangstaal en weer terug met afdekking van nu de ene, dan de andere versie, en/of om uit het hoofd te leren.

Niet het oudste, maar wel bekendste gespreksboekje is dat van de Antwerpse taalmeester Noël de Berlaimont, verschenen omstreeks 1530. De oorspronkelijke uitgave is verloren gegaan, maar het boekje is talloze malen overgenomen, bewerkt en uitgebreid en heeft in ongeveer 150 verschillende uitgaven zo'n twee en een halve eeuw dienstgedaan. De eerste uitgave was tweetalig, Vlaams en Frans, maar al spoedig kwamen er talen bij. Latere uitgaven bieden de inhoud aan in acht talen: *Colloquia et dictionarium octo linguarum, Latinae, Gallicae, Belgicae, Teutonicae, Hispanicae, Italicae, Anglicae et Portugallicae*. De dialogen hebben als titels 'Een maeltijt van thien personagiën', 'Om te leeren coopen en vercoopen', 'Om een schult te eysschen', 'Om na den

De karavaan van Marco Polo (detail uit Catalaanse Wereldatlas), 1375

wegh te vraghen, met andere gemeyne propoosten', 'Gemeyne coutingen, zijnde ter herbergen', 'Coutinghe van het opstaen', 'Propoosten van coopmanschap'. Praktische communicatieve situaties dus, met taalhandelingen vooral handig voor de internationale handel van die dagen. Hoewel bedoeld voor beginners, is het taalgebruik bepaald niet eenvoudig en zijn de dialogen lang tot zeer lang.

Werd nu ook de kans waargenomen om in de gesprekken internationale contrasten ter sprake te brengen? Al was het alleen maar de bezienswaardigheden van het doelland? Of regionale en nationale verschillen in etenswaren en eetgewoonten? Weinig of niets daarvan. De anonieme stad waar de gesprekken zich afspelen, lijkt sterk op het Antwerpen waar de eerste en veel volgende uitgaven vandaan kwamen. Zelden wordt het perspectief tot over de grens verlegd, zoals in een fragment uit het gesprek in de herberg:

- B. Wat seyt men nieuws in Vranckrijck.
A. Sekers, niet goets.
B. Hoe dat?
A. Sy zijn so verhit d'een op d'ander dat ick eenen grouwel heb daer af te spreken.

B. God bescherme ons van den inlandischen krijch, want het is een quade plaghe, maer wy moeten verduldich zijn, wy sullen den peys hebben alst God believen sal.

- A. Wat seyt men nieuws in dese stadt? Wat seyt men goets?
B. t'Is al goet, ick en weet niet nieuws.
(Colloquia, 1630, p. L-L2)

Het is niet de sfeer van 'Wie verre reizen doet, kan veel verhalen', maar van 'Oost west, thuis best'. Buiten de gespreksboekjes bestond er brede belangstelling voor reisverhalen, realistisch zoals het verhaal van de monnik Willem van Rubroeck over zijn missionaire reis naar Mongolië en China in de dertiende eeuw, of opgesierd met veel fantasie zoals het reisverhaal van Marco Polo naar het Oosten. Ook reisden veel edele en/of geleerde lieden naar de heilige stad Jeruzalem en berichtten in geschrifte daarover.

Maar het lijkt erop dat de wereld van het vreemdetalenleren gescheiden bleef van die van de avontuurlijke reisverhalen. Het was alsof de taalmeester bewust of onbewust zijn klanten accommoderend, geruststellend onderwijs wilde aanbieden. De vreemde taal was al

Het was alsof de taalmeester bewust of onbewust zijn klanten accommoderend, geruststellend onderwijs wilde aanbieden.

De vreemde taal was al vreemd genoeg

vreemd genoeg; wat in de les inhoudelijk aan de orde gesteld werd, moest dicht bij huis blijven.

Marin

In de *Nouvelle Grammaire Française / Nieuwe Fransche Grammatica ofte Oprechte methode van Pieter / Pierre Marin*, verschenen in 1703 of 1704, komt een dialoog voor met een beschrijving van een avontuurlijke reis, niet naar een Franstalig gebied, maar van Amsterdam naar Kleef. Daarnaast vinden we weer een blijk van onverholen chauvinisme. Twee bevriende heren maken een wandeling door Amsterdam en gaan er even bij zitten:

Dezen hoek is zedert zeven of agt jaaren geweldig veranderd.

Hy is veel digter betimmert dan hy was.

Al die pakhuizen toonen heel wel samen.

Amsterdam neemt oogschynlyk toe.

Niets haald by de pragt en de zindelykheid van de Heere- en Keizers-graft.

Londen en Parys hebben schoone plaatsens, maar alles by een genomen, wind het Amsterdam.

Een zaak onderscheid Amsterdam uit alle groote Steden van de Waereld.

Het is van haar schielyken opkomst daar ik van spreken wil.

De opkomst van Venetië heeft niets verwonderlykers. Amsterdam was slechts een visschers Dorp ten tyde der laatste Graven van Holland.

Dat zyn de Vrugten van de Vryheid!

Men geniet hier zoetigheden onder Monarchale Regeeringen onbekend.

(Marin, derde druk, 1758, p. 203–204)

In een hedendaags mvt-schoolboek is zo'n open politiek-economische stellingname niet goed denkbaar. Nu mikten Marin en zijn uitgever wel op een breder publiek dan een modern schoolboek, maar ze hadden naast volwassenen wel degelijk ook de schooljeugd op het oog, namelijk die aan de Franse scholen. Die jeugd moest opgevoed worden tot goede vaderlandse burgers, en dit opvoedkundig streven bleek onder meer uit de inhoud van de vijftiende en laatste dialoog, tevens de langste,

met de titel 'Korten inhoud der Hollandse Geschiedenissen (Abrégé de l'Histoire de Hollande)', over de Germaanse stam van de Catti, die de Rijn kwam afzakken naar de Betuwe, tot en met de dood van King William alias stadhouder Willem III in 1702.

Vertaalzinnen

Naast de dialogen werd nog een categorie van teksten aangeboden, namelijk leesteksten in de doeltaal, bedoeld om te vertalen in het Nederlands en vermoedelijk ook om terug te leren, dat wil zeggen dat aan de hand van de Nederlandse vertaling de oorspronkelijke Franse tekst gereproduceerd moest worden. Ook werden Nederlandse losse zinnen en korte samenhangende teksten ter vertaling in de doeltaal aangeboden. Waar gingen deze zogenaamde 'opstellen' of 'thema's' over? Het waren brokjes uit dat wat in de achttiende en negentiende eeuw als opvoedkundig waardevolle inhoud werd beschouwd: cultureel en moreel erfgoed. Als voorbeeld een paar citaten uit een uitgave uit 1829 van een eerder leerboek van Pierre Marin, de *Méthode familière* van 1698, herzien door de Leidse Franseschoolhouder J. van Bemelen. Opmerkelijk, naast de inhoud, is dat de Nederlandse oefenzinnen met deels Franse zinsbouw worden aangeboden.

28. Ik moet gaan naar de beurs. Pieter moet gaan naar de bank. De meid zal moeten gaan naar de vischmarkt. Men moet gaan alle zondagen in de kerk, wanneer men niet is genoodzaakt te blijven te huis, om reden van ziekte, of eenig ander aanmerkelijk belet.

29. De Keizer Markus Aurelius (*Marc Aurele*) zeide aan de hovelingen, die wilden beletten zijnen zoon te beweenen den dood van zijnen leermeester: *Mijne vrienden! laat mijnen zoon toe mensch te zijn, alvorens Keizer te worden.*

(Marin, 1829, p. 149)

76. Daar is geen land in de wereld, alwaar de liefdadigheid meer wordt geoefend dan in Holland. Daar zijn Godshuizen in de kleinste steden om de weezen en oude lieden te onderhouden. Hij, die de Hollandse vrijheid eens gesmaakt heeft, zou veel moeite

Er was altijd een onderstroom, die van tijd tot tijd de kop opstak: de te leren taal was niet de geschreven taal van de canonieke dichters en schrijvers, maar de gesproken taal van alledag

hebben om zijne dagen in andere landen te eindigen. Het is dan het belang van klein en groot God te bidden om den voorspoed van een Landschap zoo wijselijk bestuurd.

(Marin, 1829, p. 157)

Taal en inhoud

In 1863 werd op de nieuw ingestelde mms en hbs en in 1876 op het gymnasium het onderwijs in Frans, Duits en Engels geïnstitutionaliseerd, maar de vreemdetalenleraren hadden nog een zware strijd om status te voeren. Het literair-grammaticale paradigma, afstammend van het klassieketalenonderwijs, domineerde het modernetalenonderwijs in de negentiende en het grootste deel van de twintigste eeuw. De taal die geleerd moest worden, was die van de literatuur. 'Literatuur' omvatte meer dan het fictionele verhalende proza waarop het literatuuronderwijs zich later is gaan concentreren: ook poëzie en toneelstukken, geschiedschrijving, stichtelijke en moraliserende teksten behoorden ertoe.

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelde zich het toerisme en ook kwamen massale emigratiebewegingen op gang. Met het kolonialisme bloeide de land- en volkenkunde, vergelijk bijvoorbeeld de oprichting van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in 1851. Langzamerhand sijpelde van die belangstelling voor kennis van land en volk iets door in de schoolboeken voor de moderne vreemde talen.

Over de inhoud van hun oefenzinnen deelden de auteurs van *Theoretisch-practische spraakkunst der Engelsche taal* in hun 'Voorbericht bij den eersten druk' van 1861 mee: 'Van al hetgeen opstellen, ter vertaling aangeboden, verder nuttigs kunnen opleveren, hebben we geloofd partij te moeten trekken: bijna elke zin bevat een historisch feit, eene geographische opgave of eene zedekundige waarheid' (Cowan & Maatjes, zesde druk 1873). Ter illustratie hier een oefening bij de regels voor de hulpwerkwoorden:

De armste mensch kan fatsoenlijk wezen. Onze koning kan de Staten-Generaal naar welgevallen ontbinden. Amerika kon verscheidene jaren vroeger ontdekt zijn geworden, indien het Spaansche hof dadelijk

gehoor gegeven had aan de wenschen van Columbus (1436-1506). De reis van Liverpool naar New-York kan in acht dagen gedaan worden. Hy, die geleerd heeft zijne wenschen te beperken, kan met weinig tevreden zijn. Mochten wij die belangrijke waarheid nooit uit het oog verliezen! op de groote tentoonstelling te Londen kon men de voortbrengselen der kunstvlucht van alle beschaafde volken zien. Binnen eenige jaren hoopt men per spoor van Calais naar Dover te kunnen gaan. Alvorens de gebreken van anderen te berispen, behoorden wij onze eigene te verbeteren. Elk goed onderdaan moet de wetten van zijn land gehoorzamen. Indien (de) mensch steeds gehoor wilde geven aan de stem van (de) rede, kon hij veel gelukkiger zijn. (Cowan & Maatjes, zesde druk, 1873, p. 54–55)

Twintigste eeuw

Er was altijd een onderstroom, die van tijd tot tijd de kop opstak: de te leren taal was niet de geschreven taal van de canonieke dichters en schrijvers, maar de gesproken taal van alledag. Een vernieuwingsbeweging, de 'reform', opponeerde rond 1900 tegen de grammaticavertaalmethode. Omstreeks dezelfde tijd kwam er een golf van pacifisme op, gemarkeerd door de internationale vredesconferenties in Den Haag in 1899 en 1907, de bouw van het Vredespaleis van 1907–1913 en de instelling van de Nobelprijs voor de Vrede in 1901. Na de gruwelijke werkelijkheid van de Eerste Wereldoorlog werd dat idealisme weer opgepakt met onder meer de oprichting van de Volkenbond in 1919.

Het lag voor de hand om internationaal contact en begrip tussen volkeren als verheven taak van het vreemdetalenonderwijs te zien. Maar dat idee moest concurreren met een nationalistische denkrichting, die cultuurkunde zag als academische discipline en als schoolvak met het doel de eigenheid en uniciteit van de nationale culturen te analyseren en te benadrukken. Deze opvatting ontwikkelde zich sterk na de Eerste Wereldoorlog in de Weimarrepubliek en onttaarde in de toeschrijving van clichés en stereotypen als 'nationale wezenskenmerken', door het nationaalsocialisme racistisch opgetuigd.

In Nederland werd de soep wat minder heet gegeten. In 1918 verscheen de leergang *Britannia* van dr. H.G. de Maar.

Met de doorbraak van de communicatieve aanpak kreeg de belangstelling voor de doeltalige cultuur in brede zin van het woord een boost. Een echte doorbraak van een vakonderdeel cultuur werd het niet

Die vond navolging in *Germania* van drs. G.G. van An del (1926) en *Gallia* van dr. C.L. de Liefde (1927). In een advertentie in *Levende Talen* 64 (1931) citeerde de uitgever een lovende recensie van *Gallia*: ‘(...) wat dit boekje onderscheidt van al zijn soortgenooten is, dat het de stof ter behandeling ontleent aan Frankrijk en het Fransche leven zelf. Roland, de Cathedraal van Reims, Napoleon, de Marseillaise, Jeanne d’Arc, enz. Het is een voorbeeld van goede concentratie, die een gunstige invloed zal hebben op het bestudeeren van de taal zelf.’

In de volgende decennia bleven er leergangen uitkomen die zich profileerden met kennis van land en volk, maar een standaard ontwikkelde zich niet. In 1961 gaf Kuiper een kritisch overzicht van de leergangen Duits van zijn tijd en schreef hij onder meer:

Het blijkt, dat in de moderne leerboeken die stof de eerste plaats inneemt, die betrekking heeft op het leven van de Nederlandse scholier of van de Nederlandse volwassene, de school, het gezin, de omgeving met de wetenswaardigheden ervan, het verkeer etc. Veel minder vaak worden wij naar het vreemde milieu verplaatst om als het ware van daar uit het leven, de levensgewoonten en de beschaving van dat land te leren kennen. De ‘Einführung ins fremde Volkstum’ komt maar weinig tot haar recht, al zijn er uitzonderingen zoals *Die Brücke* (1955) en *Die Sprache der Mitte* (1957). (Kuiper, 1961, p. 226)

Communicatieve aanpak

Zo’n twee decennia later kreeg de belangstelling voor de doeltalige cultuur in brede zin van het woord opnieuw een boost, namelijk in de jaren tachtig met de doorbraak van de communicatieve aanpak in het Nederlandse vreemdetalenonderwijs. Typerend daarvoor was een versterking van de training in de receptieve vaardigheden in de onderbouw. De *Übungstypologie* van Neuner, Krüger en Grever (1981), die aan die doorbraak veel bijdroeg, bood een nieuw, breed assortiment van begripscontrole-mogelijkheden bij lees- en luisterteksten. De hoop was dat meer aandacht voor lezen en luisteren op een natuurlijke wijze ook de productieve vaardigheden op gang zou brengen. Dat viel wel tegen, maar een blijvend effect van die vernieuwing was de nadruk op de authenticiteit van de aangeboden lees- en luisterteksten uit de publieke media, zo vroeg mogelijk. Dat garandeerde echter niet

dat de leergangauteurs consequent zochten naar teksten met inhoud die contrasteerden met de Nederlandse cultuur – bewust of onbewust werden vaak teksten gekozen over internationaal herkenbare onderwerpen uit de geglobaliseerde jeugd- en consumentencultuur.

Een echte doorbraak van een vakonderdeel cultuur werd het niet. Kennis van land en volk, ook benoemd als kennis van land en samenleving, cultuur(kunde), (inter)culturele of socioculturele vorming of competentie, werd wel abstract als hoger doel van het vreemdetalenonderwijs beleden, maar kreeg toch geen vaste contouren en geen stevige verankering in de schoolpraktijk. Cultuur bleef een vrijblijvend aanhangsel en werd geen harde kern. Bijna een halve eeuw geleden verscheen in *Levende Talen* een artikel van Ruud Meijer (1974) onder de titel ‘“Civilisation” in het onderwijs: geen franje, maar wezenlijk onderdeel van de taalverwerving’. In die jaren begonnen de modernevreemdetaal- en letterkundeopleidingen aan de universiteiten hun focus te verbreden. Dat leidde ertoe dat in de jaren negentig de naam ‘Duitse, Engelse’ enzovoort ‘taal- en letterkunde’ veranderde in ‘Duitse, Engelse’ enzovoort ‘taal en cultuur’. De schoolvakken bleven achter bij die verbreding.

In LTM 2017-8 zoom ik in op de rol en de inhoud van het literatuuronderwijs in de laatste tweehonderd jaar en probeer ik mogelijke factoren te benoemen die de totstandkoming van een harde culturele kern van het vreemdetalenonderwijs in de weg staan. ■

LITERATUUR

- Andel, G.G. van. (1926). *Germania*. Utrecht: Kemink & Zoon. *Colloquia et dictionarium octo linguarum, Latinae, Gallicae, Belgicae Teutonicae, Hispanicae, Italicae, Anglicae et Portugallicae*. (1630). Antverpia: apud Henricum Aertsens.
- Cowan, F.M., & Maatjes, A.B. (1861¹, 1873⁶). *Theoretisch-practische spraakkunst der Engelsche taal*. Amsterdam: J.H. Gerhard & Comp.
- Kuiper, W. (1961). *Historisch-didactische aspecten van het onderwijs in het Duits*. Groningen: Wolters.
- Liefde, C.L. de. (1927). *Gallia*. Utrecht: Kemink & Zoon.
- Maar, H.G. de. (1918). *Britannia*. Utrecht: Kemink & Zoon.
- Marin, P. (1703/1704¹, 1758³). *Nouvelle Grammaire Française: Nouvelle Fransche Grammatica ofte Oprechte methode*. Amsterdam: Jan van Eyl, boekverkoper op den Dam.
- Marin, P. (1829). *Méthode familière, pour ceux qui commencent à s'exercer dans la langue française*. Bewerkt door J. van Bemmelen. Leiden: D. Du Mortier et fils.
- Meijer, R. (1974). ‘Civilisation’, geen franje, maar wezenlijk onderdeel van de taalverwerving. *Levende Talen*, 315, 503–513.
- Neuner, G., Krüger, M., & Grever, U. (1981). *Übungstypologie zum kommunikativen Deutschunterricht*. Berlin/München/Wenen/Zürich: Langenscheidt.

agenda

3 november 2017

Landelijke Studiedag Levende Talen, Utrecht, <www.levendetalen.nl>

3 november 2017

Werkconferentie Lerarenopleiders mvt, Utrecht, <www.expertisecentrum-mvt.nl>

9 november 2017

Dag van de Franse Taal, <www.tablerondepourlefrancais.nl>

10 november 2017

Dutch National CLIL Conference, Utrecht, <bit.ly/ltm-ttdag>

16 november 2017

Mbo Onderzoeksdag, Rotterdam, <www.mboonderzoeksdag.nl>

18 – 26 november 2017

Voorleesweek België, <www.voorlezen.be>

23 november 2017

Juvenes Translatores, <ec.europa.eu/translatores>

24 – 25 november 2017

HSN Conferentie Onderwijs Nederlands, Zwolle, <www.hsnconferentie.org>

7 december 2017

Docentendag Engels, Nijmegen, <bit.ly/ltm-docentendagengels>

26 januari 2018

Dag van Taal, Kunsten & Cultuur, Groningen, <www.dagvantaalkunstenencultuur.nl>

Docentendag Engels

Op donderdag 7 december organiseert het Pre-University College Humanities in samenwerking met de opleiding Engelse Taal en Cultuur van de Radboud Universiteit de Docentendag Engels. Op deze dag is er aandacht voor actuele ontwikkelingen op het vakgebied en zijn er diverse lezingen, workshops en trainingen van verschillende sprekers. Ook krijgen deelnemers handgrepen aangereikt over het vertalen van de opgedane kennis naar de dagelijkse lespraktijk.

Voor aanmelding, zie <bit.ly/ltm-docentendag-engels>.

binnenkort

Juvenes Translatores

Op 23 november organiseert de Europese Commissie de elfde editie van de vertaalwedstrijd voor middelbare scholieren Juvenes Translatores. Met deze jaarlijkse wedstrijd wil de Europese Commissie het leren van talen bevorderen, erkennen en belonen, en jonge taalliefhebbers inspireren. Juvenes Translatores staat open voor 17-jarige leerlingen in alle EU-landen. De deelnemende leerlingen vertalen een tekst van één bladzijde uit een van de 24 officiële talen van de EU naar een van de andere officiële talen. De vertalingen worden gecorrigeerd door vertalers van de Commissie, die één winnende vertaling per land kiezen. De winnaars en hun docenten worden uitgenodigd om in het voorjaar van 2018 in Brussel hun prijs in ontvangst te nemen.

Meer informatie over de wedstrijd is te vinden op <ec.europa.eu/translatores>.

Nascholing Duits: Recent Verschenen Werken

Van 15–17 maart 2018 vindt de jaarlijkse nascholingsconferentie Recent Verschenen Werken plaats in Drachten. Drie Duitstalige boeken en een film worden besproken door dr. Anne Bollmann, dr. Peter Groenewold, dr. Henk Harbers en dr. Florian Lippert. Inschrijving voor 1 november. Nadere informatie is beschikbaar via <bit.ly/ltm-rvw>.

HSN

Dit jaar vindt de HSN Conferentie Onderwijs Nederlands plaats op 24 en 25 november in Zwolle. De HSN-conferentie is een jaarlijks evenement over het onderwijs Nederlands op alle niveaus: primair en secundair onderwijs, beroepsonderwijs, hoger onderwijs, Nederlands voor anderstaligen. Deelnemers kunnen kiezen uit meer dan tachtig presentaties. Bovendien vindt er op beide dagen een informatiebeurs plaats waarop Vlaamse en Nederlandse uitgeverij en vakverenigingen hun publicaties en activiteiten voorstellen. Zie <www.hsnconferentie.org>.

Dag van de Franse taal

Op donderdag 9 november wordt de vierde landelijke Dag van de Franse taal gehouden. Honderden scholen in het hele land staan op die dag in het teken van de Franse taal en cultuur. De docenten Frans organiseren speciale themalessen en workshops, vaak in samenwerking met andere vakken, en nodigen gastsprekers en artiesten uit om leerlingen te enthousiasmeren voor hun vak.

De Dag van de Franse taal is een initiatief van de Ronde Tafel Frans en heeft als doel de keuze voor het Frans als examenvak te bevorderen. Door op een leuke manier bezig te zijn met hedendaagse Franse cultuur, de rol van Frans in studie en beroep en de verbinding met andere vakken, ervaren de leerlingen: *Le français, c'est sympa, pratique, partout et pour tous!* Zie ook <www.tablerondepourlefrancais.nl>.